VARLIQ وارلیق

Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 44(2), ss. 9-15
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

سون گؤروش؛ ابدی وداع

● **اکبر آزاد** [1]

سایین دوکتور محمدتقی زهتابی (کیریشچی) تزه‌جه خاریج سفریندن گلمیشدیلر. بیزلری، یعنی جناب مهندس حسن راشدی؛ جناب دوکتور حسین محمدخانی (گونئیلی) و منی (اکبر آزاد) گؤروشه چاغیردیلار. بیز چاغیریش وعده‌سینده، تهران‌ین انقلاب مئیدانی هنده‌ورینده، تعیین اولموش گؤروش یئرینه گئتدیک. گؤروشوب سلاملاشدیقدان سونرا اوتوروب دانیشدیق. بیز سوروشدوق؛ دوکتور بگ جاوابلادیلار. بعضاً ده بیز سوروشمادان اؤزلری اؤزل بیر موضوعنو ایضاح ائدیردیلر. گله‌جک باره‌ده بؤیوک اومید ایله اطرافلی دانیشیردیلار. تاکید ائدیردیلر، گرک تام انرژی و گوجوموزله حاضیرلاشاق، یاخین گله‌جکده جیدّی چالیشمامیزا احتیاج اولاجاق!

او گؤروش اوچ- دؤرد ساعات چکدی. وداعلاشدیغیمیز زامان دوکتور بگ هره‌میز بیر قلم سووغات اولاراق پای وئردی. من او قلمی، مورکبّی قورتارانا قدر ایشلتدیم، یازدیم. مورکبّی قورتارمیش قلمی بئله آتماغا الیم گلمیردی. اوزون مدت ائله گؤز قاباغیندا ایدی.

وداعلاشاندا بیر داها تاکید ائتدیلر تئزلیکله یئنیدن گوروشمه‌لی‌یک! او گون بیزه دئمه‌دی شبیستره (چؤستره) گئده‌جکلرینی. آنجاق بیر- ایکی گون سونرا شبیستردن خبری، وای خبری، اؤلوم خبری گلدی!

---

[1] *وارلیق* درگیسی یایین قورولو اویه‌سی، آراشدیرماجی.

حقیقتاً اینانابیلمیردیک! اساساً اینانماق دا اولموردو. ایکی- اوچ گون اؤنجه تهران‌دا گؤروشموشدوک! ساغ-سلامت؛ صاف- چیللە اؤز آیاغی اوستونده بؤیوک اومیدله گله‌جکدن دانیشیردیلار. ایندی وای خبری شبیستردن گلمیشدی.

ایناماق ایسته‌مه‌سه‌ک ده خبری وئرنلر موثق و موجّه آداملار ایدیلر...

ایسته‌مه‌دن بُهت- حئیرته دالدیق. اؤزوموزله شبیستر آراسیندا انگین بیر بوشلوق دویوردوق!

هر حالدا دوستلارلا قرارلاشیب شبیستره (چؤستره) دوغرو یولا دوشدوک. گئتمه‌دن دوکتورون یاشامی حاقدا بیر یازی حاضیرلادیم. بو یازی‌نین ماتریاللاری‌نین بیر حیصه‌سینی دوکتورون زهتابی اؤزلری یازمیشدیلار؛ بیر حیصه‌سینی ده دوکتور گونئیلی‌دن آلیب (دوکتور زهتابی‌نین یاشام شرحی‌نین بو حیصه‌سینی ده اؤزلری سؤیله‌میشدیلر) تلفیق و ترکیب ائدیب آرتیرمالارلا کیچیک بیر جزوه کیمی "چیچکلر قورولوشو" آدییلا چاپ ائتدیردیم. چاب اولموش جزوه‌لری اؤزوموزله شبیستره آپاریب؛ اورایا گلنلر آراسیندا پایلادیق.

سونرالار چوخلاری تکرار بو یاشام شرحینی مختلف یئرده یازیب یایدیلار آنجاق اغلب هارادان گؤتوردوکلرینی دیله گتیرمه‌دیلر. هر حالدا دوکتورون اؤلومونون علّتی بارده فرقلی فیکر و دوشونجه‌لر اورتایا چیخمیشدی.

زنجیرله‌مه جینایتلر (قتل‌های زنجیره‌ای) زامانی ایدی، چوخلاری معتقد ایدیلر امنیتی قوّه‌لر آراسیندا "اؤز باشینالیق" ائدن شخصلر دوکتورو اؤلدوروبلر و...

محکمه حکیم‌لیگی (پزشکی قانونی) طبیعی اولاراق سکته ائتدیگینی بیلدیرمیشدی. سونرالار زنجیرله‌مه جینایتلرین سیرّی آچیلدی. او زامانلار دوکتور زهتابی‌نین ایل دؤنوموندە "چیچک‌لر قورولوشو" خامنه‌ای‌لر حسینیه‌سینده بیر خاطیره مراسیمی قورماغا چالیشیردی. قزئته‌لرده چاپ ائتدیرمک اوچون فارسجا بیر اعلان حاضیرلادیق. اعلانین الیازما متنینی بیر خبر کیمی چاپ اولماق اوچون من اؤزوم ۶-۵ اصلاحاتچی قزئته‌نین اداره‌سینه آپاردیم. هئچ بیریسی مراسیمین خبرینی چاپ ائتمه‌یه حاضیر اولمادی. حتّی *مشارکت* قزئته‌سینه باش ووردوم (مشارکت پارتیسی‌نین اصلی اورقانی)؛ قزئته‌نین مختلف سیاسی؛ اجتماعی؛ هنری؛ فرهنگی و... بولؤملری‌نین سورواملو مودورلرینه بیر-بیر مراجعه ائتدیم. سونونجو سورواملو مودور منی قبول ائتدیکدن سونرا بئله بیر سؤز دئدی:

"سن قزئته‌نین اداره‌سینه گلدیگیندن ایندییه قدر سنه دقت ائدیرم؛ گؤردوم مختلف شخصلره مراجعه ائتدین! قوی من سنی راحات ائدیم؛ بیز بئله بیر قرارا گلمیشیک کی، آذربایجان و آذربایجانلیلارین باره‌سینده خبر و مطالّب چاپ ائتمه‌یه‌ک."

من دیسکینن کیمی اولسام دا او شخصدن تشکور ائتدیم:

"چوخ ساغ اولون! نه یاخشی کی؛ بونو دئدینیز! معلوم اولور هله آذربایجان و تورکلره "مشارکت" سیراسی یئتیشمه‌یی‌بدیر و... "

او بیر تَهَر منیم سؤزومو تصدیق ائتدی. من ایسه وداعلاشیب *مشارکت* قزئته‌سی‌نین اداره‌سیندن چیخدیم....

هر حالدا دوکتور محمدتقی زهتابی (کیریشچی) فوت ائتمیشدیلر. بو حادثه گونئی آذربایجان تورکلری‌نین میلّی حرکاتی اوچون بؤیوک بیر ایتکی ایدی.

او گونئی آذربایجان تورک میلّتی‌نین میلّی کیملیگه دؤنوش حرکاتی‌نین دوشونجه و عمل ساحه‌سینده‌کی اؤنملی رهبرلریندن بیری ایدی...

هله ده اونون دوشونجه‌لری و چالیشما طرزی بیر چوخ آذربایجان میلّی فعالی‌نین یول گوستریجیسی‌دیر.

بورادا آرتیرماق لازیم‌دیر؛ اساساً ایران تورکلری و اؤزللیکله آذربایجان تورکلری‌نین معاصر اویانیشی و میلّی کیملیگه دؤنوش حرکاتیندا بیر چوخ دوشونر، بیلگین و مبارز انسانین اؤنملی رولو و تاثیری اولموشدور. او جمله‌دن:

رحمتلیک اوستاد تبریزلی علی.

معاصر آذربایجان تورک میلّی حرکاتی بیر اعتبارا اونون چالیشماری ایله باشلانیر. "دیل و ادبیات" کیتابی اونون دوشوجه‌لرینی احتیوا ائدیر.

سونرا اوستاد یحیی شیدا و تبریزده نشر ائتدیگی *فروغ آزادی* قزئتی‌نین تورکجه صحیفه‌سی، هابئله "ادبیات اوجاغی" مجموعه‌سیندن آد آپارماق اولار.

داها سونرا قوجامان بیلگینلر سایین دوکتور جواد هیئت، دوکتور محمد تقی زهتابی، دوکتور محمدعلی فرزانه، دوکتور حمید محمدزاده، کریم مشروطه‌چی (سؤنمز)، علی کمالی، دوکتور حمید نطقی، علیرضا صرافی، عزیز محسنی، حسن راشدی، حسن مجیدزاده (ساوالان)، دوکتور حسین محمدخانی (گونئیلی)، دوکتور بیگدیلی، تیمور پیرهاشمی، اسماعیل هادی و باشقالاریندان آد چکمک اولار. بو اوستادلارین هر بیریسی میلی کیملیگه دؤنوش حرکاتیندا اؤزل سبک و شیوه صاحیبی اولسالار دا *وارلیق* درگیسی‌نین چئوره‌سینه توپلاشاراق بیر چوخ گنجلرله بیرلیکده سون ایللره‌دک داواملی چالیشاراق ایران‌دا یاشایان تورکلرین و اؤزللیکله آذربایجان تورکلری‌نین دیل، ادبیات و میلی کیملیگه دؤنوشو اوغروندا «وارلیق مکتبی»نی یاراتمیشدیلار.

وارلیق درگیسنده قلم چالان ایلکین قوجامان اوستادلارین بیر چوخو زامان سوره‌جینده و تدریجله وفات ائتدیکدن سونرا و اؤزللیکله سایین دوکتور جواد هیئت باکی‌دا حیاتینی دگیشدیکدن سونرا *وارلیق* درگیسی‌نین گنج وارثی یعنی دوکتور محمدرضا هیئت مختلف

دلیللره گؤره آنکارایا کؤچدو، نتیجه‌ده *وارلیق* درگیسی ده آنکارایا کؤچدو. ایندیلیکده ده آنکارادا نشر اولماقدادیر.

عینی حالدا *وارلیق* درگیسی‌نین بیر نئچه یازیچیسی چالیشدیلار (ایذینلری اولمادان) *وارلیق* درگیسی‌نین نشرینی تهران‌دا داوام ائتدیرسینلر. بئله بیر تشبثون داوامیندا چوخ آز بیر زاماندا "آنا وارلیق" آدیندا بیر درگی‌نین انتشاری اوچون تهران نشریات دایره‌سیندن یئنی مجوز آلیب نشره باشلادیلار.

آذربایجان تورکلری‌نین میلی کیملیگه دؤنوش حرکاتی‌نین اؤن سیراسیندا مختلف سبک و شیوه‌یه صاحیب اولان چالیشقان بیلگینلرین اشتراکی اولموشدور. او جمله‌دن یورولماز یازیچی، تدقیقاتچی، مصحح، ژورنالیست و شاعیر دوکتور حسین محمدزاده صدیق (دوزگون).

دوکتور صدیق گنجلیک زامانلاریندان صمد بهرنگی و باشقا دوستلاری ایله یاناشی آذربایجان کندلرینده معلیم‌لیکله باشلایاراق آذربایجان تورک میلّی کیملیگینه دؤنوش حرکاتیندا اؤنملی رول ایفا ائتمیشدیلر. پهلوی سولاله‌سی یئنیلدیکدن سونرا آردیجیل اولاراق *یولداش*، *یئنی یول*، *انقلاب یولوندا* آدلی درگیلری نشر ائتدیرمیشدیر.

ساییین دوکتور مرتضی مجدفر، دوکتور فیروز رفاهی، دوکتور محمدرضا کریمی و داها بیر چوخلاری ادبی- مدنی فعالیتلرده دوکتور صدیق‌له امکداشلیق ائتمیشدیلر.

بوندان علاوه ساییین دوکتور صدیق (دوزگون) یورولمادان مختلف بؤلگه‌لرده بیلیم یوردلاریندا آذربایجان تورکجه‌سی دیلی و ادبیاتینی تدریس ائتمیشدیلر و بیر چوخ نشریاتدا قلم چالیب، هابئله یوز اوتوزا یاخین مختلف کیتابلاری دا یایینلایاراق آذربایجان تورکجه‌سی ادبیاتی اوغروندا اؤنملی رول ایفا ائتمیشدیلر.

بو گون اونون اؤیرتدیکلری اساسیندا یئتیشمیش یوزلرجه شاگیردی و اوزللیکله اوغلو دوکتور ائلدار صدیق اونون یولونو داوام ائتدیریرلر.

هابئله قوجامان تدقیقاتچی، لوغتچی مختلف سؤزلوک کیتابلارینی حاضیرلاییب چاپا وئرن اوستاد بهزاد بهزادی *ائل دیلی و ادبیاتی* هابئله *آذری* درگیلرینی نشر ائتمیشدیر و بیر چوخ محقق، یازیچی و شاعیری اؤز چئوره‌سینه توپلامیشدیر. اوجمله‌دن دیر اکبر صالحی؛ دوکتور حسن ریاضی؛ مصطفی رزاقی؛ کاووس نصیری و...

سونرالار جناب بهزاد بهزادی فوت ائتدیکدن سونرا دوکتور حسن ریاضی و داها سونرا اونون گنج اوغلو دوکتور حسین ریاضی *"آذری* نشریه‌سی‌نین انتشارینی داوام ائتدیردیلر.

بونو دا قید ائتمک لازیمدیر کی، درگی‌نین "آذری" آدینا بیر چوخلاری اعتراض ائتمیشدیر. اوستاد بهزادی "آذری" آدی‌نین باره‌سینده دئییردیلر بو آد بیر جور تحمیل اولوبدور. یوخسا ارشاد اداره‌سی قبول ائتسه حاضیرام بو آدی دگیشم و...

بونلاردان علاوه آذربایجان میلی حرکتی‌نین گلیشمه‌سینده بیر چوخ شاعیر، یازیچی و تدقیقاتچی‌نین هابئله بیر چوخ NGO و اویرنجی تشکیلاتلاری‌نین دا ده دقته لایق روللاری اولموشدور.

هابئله *یول*، *دیلماج*، *بایرام* و... درگیلری‌نین و *سهند*، *اسلامی بیرلیک*، *نوید آذربجان*، *شمس تبریز*، *امید زنجان* و... کیمی قزئته‌لرین ده اؤز نووبه‌لرینده اؤنملی تاثیرلری اولموشدور.

ماراقلیسی بوراسینادیر کی، بو نشریاتین بعضیسی آذربایجان میلی حرکتی‌نی کونترول ائتمک اوچون بعضی دولت اورقانلاری طرفیندن یاییلیردی؛ آنجاق عملده اونلارین آماجلاری‌نین عکسینه چئوریلیردی.

دوکتور محمد تقی زهتابی (کیریشچی) یوخاریدا سادالادیغیم جریانلارین بیر چوخو ایله ایش بیرلیگی آپارمیشدیلار. او یورولمادان مختلف شهرلره سفر ائدیب، مختلف بیلیم یوردلاریندا آذربایجان تورکجه‌سی دیلی و ادبیاتینی، آذربایجان تاریخینی تدریس ائدیردی و آذربایجانلی تورکلرین میلی کیملیگی حاقیندا دانیشیردی.

دوکتور زهتابی آذربایجان تاریخی، ادبیاتی و کیملیگی ایله ایلگیلی چوخلو کیتابلارین مولیفی اولموشدور. او جمله‌دن ایکی جیلدلیک ″ ایران تورکلری‌نین اسکی تاریخی″ کیتابی.

بو کیتاب عمومیتله آذربایجان تورکلری آراسیندا و اؤزللیکله آذربایجان میلّی فعاللاری آراسیندا، میلّی کیملیگه دؤنوش اوُغروندا بؤیوک بیر دالغا یاراتدی. نئچه دفعه چاپی بیتدی و یئنیدن چاپ اولوب یاییلدی.

نئجه کی، رحمتلیک سایین دوکتور جواد هیئت‌ین ″سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی″ آدلی کیتابی دفعه‌لرله چاپ اولوب یاییلدی و مثبت بیر دالغالار یاراتدی.

آذربایجان تورکلری‌نین اؤز میلّی کیملیکلرینه دؤنوش حرکاتی آددیم- آددیم گلیشمیشدیر. مثلا ایلک آددیملاردا ایران آنایاساسی‌نین اون بئشینجی ماده‌سی‌نین ایکینجی یاریسی‌نین اجراسینی مطالبه ائدیرلر. یعنی تورکجه‌نین مکتبلرده تدریس اولماسینی مطالبه ائدیردیلر.

ایندی بیر چوخلاری آذربایجان تورکجه‌سی‌نین مکتبلرده تدریس اولونماسینا قناعت ائتسه‌لر ده، بیر چوخ میلّی فعال دا فدرالیسم و یا استقلال اوغروندا فعالیت ائدیرلر.

میلّی فعاللار ایلک آددیملاردا ″تورک″ و یا ″آذری″ آدلاندیرمانین فرقینده دئییلدیلر. حتّی دوکتور زهتابی ده بعضی ایلک یایدیغی کتابلاریندا آذربایجان تورکلرینی آدلاندیرماق اوچون ″آذری″ ترمینینی ایشلتمیشدیر. آنجاق میلّی کیملیک اوغروندا جریاندا اولان مبارزه گئنیشلنیب درینلشدیکدن سونرا میلّی مبارزه‌نین اؤنجولری، او جمله‌دن دوکتور زهتابی ″آذری″ اصطلاحی‌نین قوندارما و سهو اولدوغونا تاکید ائده‌رک، تورک آدینی و تورک کیملیگینی ساوونوب مدافعه ائتمیشدی.

دوکتور زهتابی‌نین "ایران تورکلری‌نین اسکی تاریخی" آدلی کیتابی بو گلیشمه‌یه شاهددیر.

ارشاد اداره‌سی اوُزون بیر مدت بو کیتآبین چاپینا مانع اولوب رسمی چاپینی یاساق ائتمیشدیر.

بیر گون دوکتور زهتابی "اندیشه نو" یایین‌ائوینه باش ووردوغو زامان من ده اورادایدیم. گؤروشوب دانیشدیق. دوکتورون ایشی بیتدیکدن سونرا بیرلیکده دانیشا - دانیشا اورادان چیخدیق. یولدا "ایران تورکلری.نین اسکی تاریخی" کیتابی‌نین ایلکین نوسخه‌سینی چانتاسیندان چیخاریب منه گؤسترردی.

کیتاب حاقیندا بعضی ایضاحلار وئردی. دانیشیق آراسی بیر ورقه‌نی گؤسترردی. "ایران تورکلری‌نین اسکی تاریخی" کیتابی ایله باغلی ارشاد اداره‌سی‌نین رسمی نظری ایدی.

بئله یازمیشدی: "چاپ اولا بیلمز؛ یاساق دیر."

چوخ تاسف‌لندیم.

دوکتور بگ دئدیلر؛ بیر نئچه آی کئچسه بیر داها چاپ اجازه.سی آلماغا چالیشاجاغام.

دوکتور زهتابی یورلماندان چالیشیردی و نهایت رسمی یایین اجازه‌سینی آلا بیلدی.

ائله او دانیشیقدا "ایران تورکلری‌نین اسکی تاریخی" کتابینی واراقلایاندا گؤزوم "جیحون" سؤزجوگونه ساتاشدی. جناب دوکتورا سوال وئردیم:

"نییه "جیحون" سؤزجوگونو جیم "ح" ایله یازیبسینیز؟

سوروشدولار: بس نئجه یازیلمالی‌دیر؟

دئدیم : جیحون = جیهون = جئیهون اگر "هون چایی" معناسیندایسا، ایکی گؤزلو "هـ" ایله "جئیهون" یازیلمالی‌دیر. آرا وئرمه‌دن دئدی‌لر: هه- هه دوغرودور و بو حاقدا بحث سونا چاتدی.

دوکتور زهتابی همیشه ملی فعاللارا توصیه ائدردی: چالیشین آنا دیلیمیزین قرامرینی مکمل اؤیره‌نین و....

نهایت دوستلارلا بیرلیکده شبیستره چاتدیق! بیر باشا دوکتورون ائوینه گئتدیک. یئرلی تاکسی‌لرین سوروجولری دوکتورون ائوینی تانییییردیلار. بیر چوخ میلّی فعال بیزدن اؤنجه یئتیشمیشدیلر. دوکتورون باجی‌اوغلوسو سایین مهندس اقدسی بیزی قارشیلادی.

دوکتورون ائوینده هر شئی نظم و ترتیبله اؤز یئرینده ایدی، چالیشما ماساسی دا مرتب ایدی. دئییردیلر اوتوردوغو صندلین کناریندا یئره ییخیلیب فوت ائتمیشدیر.

نهایت دوکتورون جنازه‌سی دفن اوچون حاضیرلانیب و گنجلرین چیگنینده مزارلیغا دوغرو آپاریلدی. جنازه‌نی مشایعت ائدنلر دوکتور زهتابی‌نین جنازه‌سینی، اسلامی- میلّی شعارلاری سسلندیره‌رک، تام انتظاملا مزارلیغا قدر تشییع ائتدیلر.

بو آرادا شبیسترین پولیسی کیمسه‌یه مزاحم اولمادان جنازه‌نی مشایعت ائدنلرله یاناشی شبیسترین مزارلیغینا قدر گلدی.

دوکتور زهتابی‌نین جنازه‌سی مزارا قویولدوقدان سونرا بیر فعال ماوی بیر بایراغی گتیریب جنازه‌نین اوزرینه سردی. اورادا اولان جمعیتدن بیر نئچه‌سی نوبه ایله بیر نئچه بئل تورپاق مزارا تؤکوب، قبری تورپاقلا دولدوردولار. داها سونرا دانیشیقلار و شعر اوخومالار باشلادی. مهندس حسن بگ راشدی ایله من آپاریجی ایدیک؛ هم بعضی صحبتلری دانیشیردیق هم ده دوستلاری نوبه ایله چیخیش ائتمک اوچون دعوت ائدیردیک.

سس گوجلندیریجی اولمادیغی اوچون اوجادان دانیشماغا مجبور ایدیک؛ بوغازلاریمیز زورا دوشوردو.

مراسیمین بیر حیصه‌سینده بیر پولیس بیزه یاخینلاشیب، پولیس ماشینی‌نین سس‌گوجلندیریسیندن استفاده ائتمه‌یی اؤنردی؛ تردیدیمیز اولسا دا قبول ائتدیک.

من اؤز دانیشقلاریمین بیر حیصه‌سینده شبیسترلی شاعیر میرزه علی معجزدن آد چکیب اونون حاقیندا و دوکتور زهتابی‌نین بو شاعیرین اثرلرینی توپلاماق اوچون چکدیگی زحمتلرله باغلی چیخیش ائتدیم.

بو آرادا بیر نفر شیسترلی منه یاخینلاشیب یاواشجا قولاغیما دئدی:

"میرزه علی معجز شبستردن سورگون ائدیلندن ایندییه قدر کیمسه شبسترده اونون آدینی بو جور علنی، عموم حضوروندا چکمه‌میشدیر. سن تیلسیمی سیندیردین....!

مراسیمین سونونا قدر شعر اوخویانلار و دانیشانلار پولیس ماشینی‌نین سس‌گوجلندیریسیندن استفاده ائتدیلر و مراسیم دینجلیکله سونا چاتدی.